

12

ГРУДЕНЬ

1965

*Досвід*  
**ВИХОВАННЯ**

— 10

ни часто не стільки вказують, що слід робити, скільки нагадують. Тому ефективними стають такі інструкції: «Показали веселі рученята», «Зробили широкого човника», «Приклеїли ніжку до ніжки», або «Перемінним кроком», «Поїхали на конячках» тощо. Регулювати дії групи за допомогою цих вимог стає можливим завдяки тому, що вони наповнені конкретним змістом — за кожною вимогою стоїть чіткий руховий образ, утворений в процесі практичних спроб відтворення рухів, поєднаних з відповідними словами.

Коли діти навчаються узгоджу-

вати свої рухи відповідно до змін мелодії, наприклад, переходити від маршу до бігу, кружляти на відіграш, змінювати рухи на кожную частину музичного твору, — це свідчить про їх зрілі можливості доволіно регулювати свою поведінку. Таке саме значення має і формування у дошкільників звички самостійно добирати дії на словесні вимоги пісні або гри. При цьому важливо, щоб словесно-рухові зв'язки не тільки вироблювались у достатній кількості, а й щоб вони були досить міцними і могли переноситись у нові умови.

## Формування моральних і вольових рис характеру в процесі фізичного виховання

*Е. ВІЛЬЧКОВСЬКИЙ,*

*директор республіканського учбово-методичного кабінету з фізичного виховання  
Міністерства освіти УРСР*

У дошкільних закладах заняттям з фізичного виховання, а також рухливим іграм приділяється велика увага. Як добитись, щоб вони були не лише важливим фактором у фізичному розвитку і загартуванні дітей, а й сприяли формуванню у них певних моральних і вольових рис характеру? Цьому нелегкому питанню і присвячене наше дослідження, яке проводилося серед дітей підготовчої до школи групи дитячого садка № 137 м. Харкова.

Нерідко у практиці вихователів трапляється таке. Плануючи заняття з фізичного виховання, вони ставлять перед собою лише завдання по формуванню тих або інших рухів у дітей. А виховання моральних і вольових якостей проводиться лише епізодично, є другорядним, а то й зовсім на нього не звертається увага. Саме такі факти і спонукали нас провести це дослідження.

Спостереження над групою, у складі якої було 20 хлопчиків і 12 дівчаток, здійснювалося як мною, так і вихователем В. В. Демидовою. При аналізі роботи за минулий рік з'ясувалося, що у дітей нашої групи недостатньо розвинуте почуття

дружби, поваги один до одного, відсутня в належній мірі свідомо дисципліна. Так, виявилось, що окремі діти не вміють виконувати вправи. Замість того, щоб допомогти відстаючим оволодіти потрібними навичками чи співчутливо поставитись до них, дехто з дітей дразнив їх, імітуючи невдале виконання. Ще один приклад. У грі «Чия команда швидше передасть м'яч» Коля і Серьожа свідомо порушили дисципліну, не старалися виконати вправу швидко і чітко. Коли ми спитали, чому вони так вчинили, то почули у відповідь: «А ми все одно знали, що наша команда програє, тому що у нас Сашко та Ігор не вміють ловити м'яч».

На цей факт ми звернули увагу і в подальшій роботі. У новому навчальному році вирішили особливу увагу приділити вихованню дружби, колективізму, сміливості та інших позитивних моральних і вольових якостей на заняттях з гімнастики і в рухливих іграх. Для цього ми продумали і спланували найбільш ефективні методи чи прийоми, за допомогою яких можна цілеспрямовано здійснювати виховання важливих рис характеру.

На протязі року, навчаючи дітей різних видів рухів, ми ставили спеціальні завдання по формуванню моральних і вольових рис характеру, враховуючи при цьому індивідуальні особливості дітей. Весь програмний матеріал планувався на рік (з розрахунку 40 занять). Особливо велика увага приділялась вихованню дисциплінованості. Адже дисципліна — це основа успішної роботи в дитячому садку. Тому виховання дітей в дусі високої свідомості є одним з основних завдань для вихователів.

Ведучи спостереження, ми впевнилися, що діти, як правило, тихі і слухняні на заняттях з малювання, ліплення, лічки, дуже збуджуються і шумлять, коли проводиться заняття з фізичного виховання. Безумовно, емоційне піднесення у дітей на цих заняттях і в рухливих іграх завжди високе і вимагати ідеальної тиші було б недоцільним. Причина недисциплінованості часто криється в тому, що в основній частині заняття, коли розучуються і удосконалюються різні основні рухи (стрибки, кидки, лазіння і т. д.), діти змушені довго чекати своєї черги, інтерес до вправ знижується, що, безперечно, відбивається на загальній дисциплінованості.

Важливу роль у вихованні позитивних моральних і вольових рис характеру у дітей має вміння методично правильно провести заняття. Виконання дітьми одних і тих же вправ, що неодноразово повторюються, наприклад, збиратися за першим сигналом вихователя, швидко займати своє місце, не заважати товаришам і т. д., прищеплює їм навички дисциплінованості, виховує риси характеру, потрібні не лише на заняттях, а й у повсякденному житті. Тому перед заняттям ми продумуємо всі деталі проведення його, звертаємо особливу увагу на його ушільненість. Як правило, ще заздалегідь за нашим проханням діти готують необхідні посібники, а саме: розкладають м'ячі, прапорці (якщо в підготовчій частині заплановано вправи з цими предметами), зручно розміщують інвентар, необхідний для основної частини.

Великого значення ми надаємо початку заняття, бо від нього нерідко залежить настроєність дітей на протязі всього часу. Тому заняття ми починаємо з шикуння в шеренгу, оголошуємо дітям, що вони робитимуть, яке завдання перед ними ставиться. Наприклад: «Діти, сьогодні ми будемо розучувати вправи з прапорцями. Ви повинні все запам'ятати і виконати. Потім ми повторимо з вами стрибки в довжину з розгону і пограємо в гру «Мисливці й зайці».

Практика стверджує, що такий початок дисциплінує дітей і пробуджує їхній інтерес до занять. При проведенні підготовчої частини в період виконання вправ, що дають загальний розвиток, а також при шикунні дітей в шеренги, колони, створення ними кола тощо, ми слідкуємо, щоб хлопчики і дівчатка стояли в зручній позі, не перешкоджали один одному, щоб їм було добре видно показ вправ вихователем і чути його пояснення. Якщо не звертати уваги на ці деталі, то діти при виконанні вправ будуть перешкоджати одне одному, сердитимуться, штовхатимуться, що врешті-решт приведе до порушення дисципліни.

Проведення основної частини ми намагалися організувати так, щоб усі діти мали індивідуальні завдання. Як правило, на виконання рухів (стрибки в довжину з місця, кидання і т. д.) у нас одночасно підходять четверо-п'ятеро дітей. Всім іншим дітям ми даємо завдання уважно слідкувати, як їх товариші виконують цей рух. Наприклад, дається завдання такого характеру: «Діти, спостерігайте за тим, чи правильно стрибають Наташа, Сергійко» і т. д. Це змушує дітей аналізувати стрибки своїх товаришів, ставитися свідомо до виконання вправи, що безумовно позитивно відбивається на організації дітей. В такий спосіб проведення основної частини заняття є дуже важливим.

Ще багато років тому відомий російський педагог і анатом П. Ф. Лесгафт писав, що завдання фізичного виховання полягає в тому, щоб навчити дітей «свідомо ставитися до

своїх рухів». Організоване проведення рухливої гри залежить багато в чому від того, як діти засвоїли її правила, які є одним з ефективних засобів виховання дисциплінованості. Правила також допомагають дітям зрозуміти, що потрібно робити, як себе поводити, що забороняється. Жваве і цікаве пояснення гри з підкресленням виховних моментів безумовно приваблює до неї дітей і посилює її виховне значення. Відомо, що кожна рухлива гра збуджує дитину і тому в цей період особливо важливо навчити хлопчика чи дівчинку свідомо ставитися до своїх дій, що уже потрібно вимагати від дітей підготовчої групи. Наприклад, в грі «Хитра лисиця» від дітей слід домогатись, щоб вони чесно закривали очі, коли відбувається вибір лисиці, і самостійно йшли в «нору», якщо лисиця до них доторкнулась в момент ловів.

Особливе значення для свідомого відношення до своєї поведінки має оцінка вихователя. Ми не лише слідкували за виконанням правил гри, а також керували дітьми (знижували надмірний азарт, намагались підняти інтерес і активність). В результаті цього у дітей спостерігається формування правильного уявлення про норми поведінки у грі. Підтверджує цю думку той факт, що коли на початку року більшість дітей в грі «Рибалки і рибки» вибігали раніше сигналу «Лови!», то в кінці року такі випадки порушення правил траплялися значно рідше. Більше того, діти навіть самі називали недисциплінованих. «Сергій,— говорили вони,— нечесно грав, бо виліз з-під вірьовки і втік».

Вказані вимоги неодноразово підкріплювались, дисципліна ставала звичкою для дітей і в інших умовах. Наприклад, Коля і Сашко продовжували грати навіть у тих випадках, коли вихователь кликав їх на заняття. Доводилось на початку року неодноразово повторювати дітям одну і ту ж вимогу по декілька разів. Тільки завдяки цілеспрямованим заняттям з фізичного виховання вдалося в кінці року позбутися суттєвих недоліків. Діти навчилися швидко, за першим словом вихова-

теля складати іграшки, під час чергування швидко і акуратно накривати столи, а Сашкові був вручений значок кращого чергового.

Траплялися в нашій групі також невитримані діти, що не вміли володіти своїми почуттями і тому часто порушували дисципліну. Наприклад, Льоня і Вова нерідко не дослуховували кінця сигналу, намагались виконувати дії, порушуючи правила гри. Всі ці факти ми не лишали без уваги, бо, як говорить народна мудрість, «посієш вчинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю».

Глибоко вивчивши індивідуальні риси дітей, знаючи і сильні і слабкі сторони, в процесі гри ми особливо уважно слідкуємо за тими дітьми, яким необхідна допомога, додаткові вказівки. В кінці заняття обов'язково підводимо підсумки, на яких характеризуємо та оцінюємо поведінку дітей. В основному спиняємось на розгляді та аналізі тих вольових якостей, вихованню яких приділялась особлива увага в даному разі. Так, у грі «Гуси-лебеді» ми відмічали: «Молодчина, Вадику, бо коли тебе спіймав «вовк», ти не відмовився, не впирався, а одразу пішов до нього в дім. А от Сашко погано вчинив, бо, коли його спіймали, він намагався перехитрити всіх і утік до свого будинку». Такі оцінки спонукають дітей ретельніше додержувати правил і бути вимогливими до себе і своїх товаришів.

Безумовно, виховання дисциплінованості — це складний і тривалий процес і здійснювався він протягом всіх років перебування дитини в дитячому садку, починаючи з молодшого віку. Було видно, що кожне чергове правило поведінки з часом виконується дитиною все легше і легше і нарешті перетворюється в звичку. «Дисципліна,— писав А. С. Макаренко,— це обличчя колективу, його честь, його краса, його рухливість, його міміка, його впевненість. Все, що є в колективі, в кінцевому підсумку набирає форми дисципліни».

У старшому дошкільному віці у дітей зміцнюється почуття колекти-

візму. Вони добре розуміють, що не можна підводити свого товариша, що потрібно допомогти йому і т. д. Поява цього почуття багато в чому залежить від того, яку увагу приділяє йому вихователь. Якщо він постійно учить дітей думати не лише про себе, а й про своїх товаришів, прищеплює їм почуття взаємовиручки, уміння підпорядкувати свої особисті інтереси інтересам колективу, то почуття колективізму міцно увійде в життя дитини.

В заняттях з фізичного виховання, рухливих іграх ми приділяємо велику увагу вихованню почуття колективізму. Виконання гуртом різних прав, підкорення єдиним правилам на занятті, намагання не підвести своїх товаришів в іграх — всі ці фактори здійснюють чималий вплив на формування цієї важливої якості.

Під час занять ми привчали дітей радіти успіхові не лише окремих товаришів, друзів, а й всієї групи, привчали погоджено діяти в колективі. Наприклад, при виконанні вправ у підготовчій частині заняття, звертаючи увагу на однаковість дій у дітей, говоримо: «Цю вправу краще виконала перша колона, а в третій колоні діти виконали вправу погано, тому що не уважно слухали рахунок».

Звичайно, після подібної характеристики кожна дитина намагалася виконувати вправу по можливості краще, аби не підвести своїх товаришів. При удосконаленні рухів у основній частині заняття ми привчали дітей чуло ставитися до своїх товаришів, а також поважати їх. Наприклад, Сашко погано виконував стрибок у довжину з місця, неправильно робив приземлення і падав уперед на руки (він прийшов до нас в групу недавно). Всі діти вже оволоділи цими стрибками і деякі насміхалися з Сашка після невдалих спроб. Тоді ми сказали, що негарно сміятися над невдачею свого товариша, що з ним треба тренуватися і вчити його під час прогулянок. Нам було приємно бачити, як під час прогулянки одразу кілька дітей підійшли до Сашка і кожний намагався йому показати, як треба правильно стрибати. Коли ж цей

стрибок у Сашка вдался, вся група раділа його успіху.

Особливо велике значення для виховання доброзичливості мають рухливі ігри, тому що загальний інтерес до них об'єднує дітей у дружний колектив. Гра виховує почуття колективізму, оскільки учить дітей погоджувати дії і бажання з колективом.

Керуючись поставленими завданнями, ми намагались підібрати такі ігри, які привчали б дітей проявляти витримку, організованість, сміливість, зібраність, погодженість власних дій з колективними. Ці ігри ми проводили на заняттях і під час прогулянок. Ось перелік деяких характерних ігор: «Передай м'яч», «Хто скоріше добіжить до умовленого місця», «Поміняй прапорець», «Садження картоплі» та інші.

Дітям нашої групи особливо подобалися ті ігри, де є елементи змагання між окремими дітьми або командами. Для цього віку характерне почуття так званої «спортивної боротьби» і ми старались його уміло використати.

Спочатку, при проведенні таких ігор діти помітно збуджувались, викрикували, підбадьорювали своїх товаришів і не могли довго заспокоїтись. Ми почали звертати увагу дітей на те, що потрібно поводитися спокійно і попереджували, що ту команду, яка найбільше галасує, будемо вважати програвшою. Після таких нагадувань діти навчилися грати спокійно, без зайвого азарту. Коли проводилися ігри на змагання, помічали, що діти хотіли якнайкраще і якнайшвидше виконати ігрове завдання, оскільки знали, що від кожного з них залежить успіх команди.

Н. К. Крупська, надаючи великої уваги колективним іграм, які допомагають розвивати у дітей позитивні моральні і вольові риси характеру, писала: «...потрібно культивувати ігри, котрі зміцнювали б уміння діяти за правилом: всі за одного і один за всіх».

Так під впливом рухливих ігор поступово змінювались характери дітей нашої групи. Наприклад, Надя на початку здавалася соромливою,

невпевненою в руках. Під час прогулянок та ігор переважно трималася осторонь товаришів. Ми старались частіше призначати її ведучою в різних іграх. Це підбадьорювало дівчинку, і її характер помітно змінився. Вона стала проявляти більш енергії, стала говіркішою, упевненішою в своїх силах.

На закінчення гри ми старалися підвести підсумки таким чином, щоб діти самі проаналізували поведінку і встановили причину невдачі чи програшу. Як свідчить практика, діти досить влучно підмічали недоліки, які мали місце під час гри і привели команду до поразки. Наприклад, у гри «М'яч капітану» на запитання: «Як ви думаєте, чому ваша команда програла?» діти відповіли: «Ми часто втрачали м'яч, тому що хотіли швидше передати його і поспішали, а вийшло навпаки. От ми й програли». Або інша відповідь: «Коля пускував і нарочито кинув м'яч вниз, із-за чого команда й програла».

Нам було приємно усвідомлювати, що до кінця року у дітей нашої групи помітно підвищилася спостережливість, з'явилося стремління до подолання труднощів.

Важливе значення у вихованні якостей нової людини має розвиток волі, елементарних проявів мужності і хоробрості. В роботі ми приділяли особливу увагу вихованню у дітей впевненості в своїх силах, сміливості. При вихованні цих якостей опиралися на індивідуальні особливості дітей, враховували їх можливості. Під час виконання деяких видів рухів (у вправах, рівновазі, стрибках та ін.), а також в деяких рухливих іграх у окремих дітей спостерігається боязнь. Особливо вона проявляється, коли дитина з певними рухами знайомиться вперше. Тому при розучуванні нових рухів ми завжди пропонуємо їх виконати першою дитині, в силах якої ми не сумніваємось. Таким чином, хлопчики і дівчатка переконувалися у можливостях виконати той чи інший незнайомий рух на прикладах своїх однолітків.

Якось під час розучування вправ з рівноваги (ходьба по нижній планці гімнастичної лави) Лара, Роза,

Сергійко та Сашко виконували їх сковано, голову опускали вниз, йшли непевнено. В подібних ситуаціях ми допомагали пройти по лаві дитині, підтримуючи її за руку. Потім пропонували це зробити самостійно. Якщо ж у дитини не проходила боязнь, то ми не настоювали на повторенні вправи. Проте на прогулянках і під час ігор приділяли цій дитині увагу з тим, щоб вона врешті-решт змогла справитися з завданням.

Ось інший випадок. Ігор дуже боявся стрибати у висоту з розгону (йому здавалося, що зачепить ногою мотузку і впаде). Тоді ми знизили йому висоту настільки, щоб він зміг її подолати. Потім поступово підвищили. Впевнившись у тому, що стрибок можна виконати, Ігор став стрибати на тій же висоті, як і всі діти.

Цей прийом застосовувався і при вивченні інших основних рухів. При допомозі його ми намагались виховати у дітей впевненість у своїх силах.

Слід також відмітити, що велику допомогу в роботі надає нам щоденник, який ми систематично вели. В ньому день за днем фіксувались успіхи і недоліки нашої роботи, зміни у вихованні моральних і волевових рис характеру у наших дітей. Записи давали можливість спостерігати за фізичним ростом і загальним розвитком кожної дитини, намічати конкретні завдання на майбутнє.

Отже, при плановій виховній роботі, поряд з вирішенням завдань всебічного фізичного розвитку дітей, ми повинні також ефективно виховувати у них такі позитивні риси характеру, як дисциплінованість, колективізм, сміливість.

Наші діти зараз навчаються у 1—2 класах різних шкіл м. Харкова. Ми зустрічалися з учителями, які навчають наших вихованців. Педагоги про них хорошої думки: діти підтягнуті, стримані, дружно живуть у колективах, виступають ініціаторами ігор у школі, мають необхідні волевові якості для успішного опанування програми початкових класів.